

**XVII. YÜZYIL KLASİK TÜRK ŞİİRİNİN ANLAM
BOYUTUNDA MEYDANA GELEN ÜSLUP
HAREKETLERİ:KLASİK ÜSLUP-SEBK-İ HİNDÎ
-HİKEMÎ TARZ-MAHALLİLEŞME**

*Şener DEMİREL**

ÖZET

XVII. yüzyıl, hem Klasik Türk şiirinin zirveye çıktığı hem de edebiyat tarihlerinin “Orta Klasik Dönem” olarak tanımladıkları bir dönemi karşılamaktadır. Bu yüzyıl, aynı zamanda Türk şiirinde aynı kaynaktan beslenen ancak birbirinden farklı tarz ve üslupları bünyesinde barındırması açısından da dikkat çekici bir dönemdir.

XVII. yüzyıla kadar Klasik Türk şiirinde söz ile anlam arasında ciddi bir ayrışmanın olmadığı, şairlerin kişisel tercihlerine göre zaman zaman birinin diğerine üstün tutulduğu; fakat bu tercihlerin hiçbir zaman genel bir kabul hâline dönüşmediği de bilinen bir gerçektir. Ancak özellikle XVI. yüzyıl sonları ve XVII. başlarında önce İran’da ve Hindistan’da sonra da Divan şiirinde belirtileri görülen ve anlamın ince, derin ve kapalı olması gibi özellikler üzerine kurulan Sebk-i Hindî’nin etkisiyle XVII. yüzyıl Türk şiirinde anlam boyutunda önemli değişimler meydana gelmiştir. Aynı yüzyılda edebiyat tarihlerinde Nâbî ekolü olarak da anılan ve şiirde düşüncüyü, hikmeti önceleyen Hikemî Tarz adında yeni bir oluşum daha kendisini göstermiştir. Sebk-i Hindî gibi anlamı eksen alan ancak Sebk-i Hindî’den farklı olarak anlamın somut tarafıyla, düşünce yönüyle ilgilenen bu tarzın etkisinde kalan şairler Klasik şiire farklı bir pencere açarak, şiirin anlam boyutunu düşünce ekseninde zengin kılmaya çalışmışlardır.

Bu makalede XVII. yüzyılda Türk şiiri üzerinde görülen Klasik üslup, Sebk-i Hindî, Hikemî Tarz ve Mahallileşme çabalarının şiirin anlam boyutunda

* Doç. Dr., Fırat Üniveristesi.

meydana getirmiş oldukları değişme ve gelişmeler üzerinde durulacak, konu söz konusu üslûp/tarzların temsilcisi durumundaki şairlerin şiirlerinden alınan örnek beyitlerle irdelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Divan Şiiri, Klasik Üslup, Sebki-Hindî, Hikemî Tarz, Mahallileşme, Anlam.

**STYLE ACTIVITIES SEEN IN THE MEANING
DOMAIN OF XVII. CENTURY CLASSIC TURKISH
POETRY: CLASSICAL STYLE-SEBK-İ HİNDÎ-HİKEMÎ
TARZ- LOCALIZATION**

ABSTRACT

XVII. century corresponds to a period called "Middle Classic Period" by literature historians, a period where the Classic Turkish poetry was at the peak of its maturity. This period is also interesting, because it is a period that contains different styles/tastes feeding from the same source in Turkish poetry. It is a well known fact that until the XVII. century, there wasn't a serious separation between the words and meaning in Classic Turkish poetry, and some poets were considered better than the others by personal preferences, but this has never become a generally accepted idea. However, especially at the end of the XVI. century and beginning of the XVII. century, with the effect of Sebki-Hindî, first seen in Iran, India and then Divan poetry and based on hidden, concealed and complex meaning, some important changes were seen in the meaning domain of Turkish poetry. In the same century, a new formation called Hikemî Tarz, known as Nabi school and prioritizes thoughts and wisdom in poetry, has shown its effect in literature history. This new style was also based on the meaning like Sebki-Hindî, but was interested in the concrete side of the meaning; in other words thoughts. The poets influenced by this new style have opened a new window in classic poetry and tried to enrich the meaning dimension of poetry by thought axis.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

In this paper, the changes and developments in the meaning domain of Turkish poetry caused by Classic style, Sebki-Hindi, Hikemi Tarz and Localization poetry, seem on classic Turkish poetry in the XVII. and XVIII. centuries, will be tried to be examined in sample verses taken from the poems of the poets representing those periods.

Key Words: Divan poetry, Classical style, Sebki-Hindi, Hikemi Tarz, Localization, Meaning.

XVII. YÜZYIL KLASİK TÜRK ŞİİRİNİN ANLAM BOYUTUNDA MEYDANA GELEN ÜSLUP DEĞİŞMELERİ: KLASİK ÜSLUP-SEBK-İ HİNDİ-HİKEMİ TARZ- MAHALLİLEŞME

XVII. yüzyıl, hem Klasik Türk şiirinin zirveye çıktığı hem de edebiyat tarihlerinin “Orta Klasik Dönem” olarak tanımladığı bir dönemi karşılamaktadır. Bu yüzyıl, aynı zamanda Türk şiirinde aynı kaynaktan beslenen ancak birbirinden farklı tarz ve üslupları bünyesinde barındırması açısından da dikkat çekici bir dönemdir.

Yüzyıllar boyunca şairler şiirin iki temel unsurunu oluşturan söz ve anlam ile ilgili olarak birbirinden farklı tercihlere gitmişler; bu bağlamda kimi zaman sözü anlama, kimi zaman anlamı söze üstün tutmuşlar, duygu, düşünce ve hayallerini bu çerçevede dile getirmeye çalışmışlardır. Ancak XVII. yüzyıla kadar Klasik Türk şiirinde söz ile anlam arasında ciddi bir ayrışmanın olmadığı, ancak az da olsa sözün anlama üstün tutulduğuna şahit olunur. Bunu özellikle XV. ve XVI. yüzyıl şairlerinin şiirlerinde görmek mümkündür. Klasik üslupta sözün anlama göre biraz daha ön planda tutulmasının yanında, özellikle XVI. yüzyıl sonları ile XVII. başlarında önce İran’da ve Hindistan’da, sonra da Türk şiirinde kendisini gösteren Sebki-Hindi’nin etkisiyle XVII. yüzyıl Türk şiirinde anlam boyutunda ciddi uygulama ve yorumlamalarla karşı karşıya geliriz. Anlamın ince, derinde, kapalı ve girift/karmaşık olması gibi hususlar XX. yüzyıl başlarına kadar Türk şiirinin önemli özelliklerinden birkaçı olarak varlığını devam ettirmiştir.

Şiirin anlam boyutuyla ilgili olarak bu yüzyılda dikkat çeken bir başka gelişme ise edebiyat tarihlerinde Nâbî ekolü olarak da anılan ve şiirde hikmeti, düşünceyi önceleyen Hikemi Tarz’dır. Gerçekte ilk

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

örnekleri yüzyıllar öncesine kadar uzanan hikemî tarz bir yönüyle şiirde anlamı eksen alan; ancak Sebk-i Hindî'den farklı olarak anlamın duygu tarafıyla değil de düşünce yönüyle ilgilenmiş ve söz konusu tarzın etkisinde kalan şairler de Klasik Türk şiirine farklı bir pencere açarak, şiirin anlam boyutunu düşünce ekseninde zengin kılmaya çalışmışlardır.

XVII. yüzyılda dikkat çeken bir başka hareket ise kökleri XV. yüzyıla uzanan, ilk başlarda daha çok dildeki uygulamalarda kendisini gösteren; ancak zamanla meselenin anlam boyutunu da içine alarak farklı uygulamaları bünyesinde barındıran Mahallileşme hareketidir.

Bu bildiride XVI. yüzyıl sonu ile XVII. yüzyıl başlarından XIX. yüzyıl sonlarına kadarki süreçte Türk şiiri üzerinde oldukça etkili olan Klasik üslup, Sebk-i Hindî, Hikemî Tarz ve Mahallileşme hareketlerinin şiirin anlam boyutu üzerinde meydana getirdiği değişme ve gelişmeler üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda Giriş kısmında çok kısa bir şekilde de olsa XVII. yüzyılın genel durumu, sonra XIV-XIX yüzyıllar arasında genel olarak Klasik şiirinin özünü oluşturan Klasik üslup ve XVII. yüzyılda Klasik üslubun hemen yanı başında kendisini gösteren Sebk-i Hindî, Hikemî Tarz ve Mahallileşme gibi edebî üslup/ekol/tarz hakkında kısa bilgiler verilecek ve söz konusu üslup/tarzların anlam boyutu ekseninde belli başlı özellikleri üzerinde durulacaktır. Son olarak söz konusu üslup/tarza mensup şairlerin şiirdeki anlam konusuna nasıl baktıkları çeşitli şairlerin şiirlerinden alınan örnek beyitlerle irdelenmeye çalışılacaktır.

1.Giriş: XVII. Yüzyılın Genel Durumu

Hem tarih kitapları hem de edebiyat tarihleri XVII. yüzyılı “kemâlden zevâle” geçiş sürecinin başlangıcı olarak nitelerler ve özellikle Kanunî'nin son zamanlarından itibaren birçok alanda kendisini gösteren çözülme sürecinin yavaş yavaş ilerlediğini belirtirler. Söz konusu çözülme sürecinin belli başlı alanları şunlardır:¹

¹ XVII.yüzyıla ait daha ayrıntılı bilgiler için aşağıdaki kaynaklara bakılabilir: Mantran, Robert; 16 - 18. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu, Çev.Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları; Ankara , 1995.; 17. Yüzyıl Osmanlı Kültür ve Sanatı 19-20 Mart 1998 Sempozyum Bildirileri Sanat Tarihi Derneği Yayınları; İstanbul, 1998.; İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi İ. Selim'in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Andlaşmasına Kadar - III. Cilt, 1. Kısım , III. Cilt, 1. Kısım, Sayı, 2003.; Joseph Von Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, (Mehmed Atâ'nın tercümesinden hazırlayanlar: Mümin Çevik-Erol Kılıç), 5 (Dokuzuncu Cild), İstanbul 1990.; Büyük Türk Klasikleri, C. V, Ötügen/Dergâh Yay. İstanbul 1987; İlber Ortaylı, Türkiye İdare Tarihi, Ankara 1979.; Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimâî

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

1. Osmanlı merkezi yönetiminin bozulması.
2. Ekonominin bozulması.
3. Askeri sistemin bozulması.
4. Sosyal alandaki bozulmalar.
5. Eğitim sisteminin bozulması.
6. Dış etkenler; coğrafi keşifler ve savaşlar.
7. İç İsyanlar, İstanbul ve Celâlî İsyanları.

İmparatorluğun içinde bulunduğu yukarıda sıralanan bütün olumsuzluklara karşın Türk sanatı, bilimi ve edebiyatı XVII. yüzyılda en olgun ve parlak dönemini yaşamıştır. Özellikle bu bildirinin konusu teşkil eden edebiyat dolayısıyla şiir, birbirinden farklı şiir anlayışlarını bünyesinde barındırması açısından oldukça dikkate değer bir gelişme göstermiştir. Çünkü belli bir geleneğe tabi olan, zengin düşünce, ilim ve irfana sahip ve aynı zamanda batı edebiyatını bile etkileyen Klasik edebiyat XVII. yüzyıla kadar tekâmülünü tamamlayarak yüksek bir seviyeye ulaşmıştı. Bu seviyeyi korumak ve daha da yükseklerle götürme anlayışı çerçevesinde Osmanlı hanedanı eskiden olduğu gibi bu dönemde de âlimi ve sanatkârı, dolayısıyla şairi koruma politikasını devam ettirmişti. Nitekim yüzyılın başlarında Sultan I. Ahmed “Bahti”, Sultan II. Osman ise “Farisî” mahlasıyla şiirler söylemişler, IV. Murat gibi bir şahsiyet ise Nef’î’ye verdiği değer ile ayrıca dikkatleri çekmiştir. Bu arada kendileri de şair olan Şeyhülislâm Yahya Efendi ve Şeyhülislâm Bahayî Efendi şiirleriyle hem şairlik mesleğine itibar kazandırmışlar, hem de dönem şairlerini himayelerine alarak edebiyatın gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Ayrıca Nef’î, Nâilî, Fehim, Şehrî ve Neşatî yanında yüzyıl sonlarında kendi adıyla anılan bir ekolün ortaya çıkmasına vesile olan Nâbî gibi şairler, düz yazı alanında ise Evliya Çelebi, Naimâ, Kâtip Çelebi, Peçevi, Koçi Bey, Nergisî, Veysî gibi ünlü şahsiyetler yetişmiştir.

2. XVII. Yüzyıldaki Edebî Üslup, Tarz ve Hareketler

2.1. Klasik Üslup

XIV. yüzyıldan itibaren kendi ayakları üzerinde durmaya çalışan Türk/Divan şiiri XV. yüzyıldan itibaren klasikleşme ya da gelenekselleşme yönünde ilk ciddi adımlarını atmış ve Necatî Bey ve

Tarihi, C. II, İstanbul 1979.; Yusuf Halaçoğlu, XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı / Türk Tarih Kurumu.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Ahmed Paşa gibi şairlerle, bu yöndeki kararlılığını ortaya koymuştur. Kendi klasiklerini oluşturma süreci özellikle Bâkî, Hayalî Bey, Zâtî ve Fuzûlî gibi birbirinden değerli şairlerin çabalarıyla XVI. yüzyılda artarak devam etmiş ve imparatorluğun geldiği noktaya paralel bir olgunluğa ve gelişmişliğe kavuşmuş, XVII. yüzyılda ise zirveye ulaşarak en parlak dönemini yaşamıştır.

Türk şiirinin kendi kimliğini ve kişiliğini bulma serüveni, beraberinde kendi “Klasik üslubunu” gerçekleştirme çabalarını da arkasına almış ve bu konuda yukarıda adları zikredilen şairler başta olmak üzere çok sayıda sanatçının çabalarıyla XVI. yüzyılda “İlk Klasik Dönem”ini yaşamıştır.² İlk Klasik dönem ile birlikte artık Klasik bir üslubun varlığı da kendisini iyide iyiye hissettirmiş, dahası XVII. yüzyılda kendi Klasik üslubu yanında, hem kendi öz kaynağından (Klasik Türk şiiri) hem de kendisine pek de uzak olmayan kaynaklardan (Fars ve Hint edebiyatları) neş’et eden birbirinden farklı üslup/tarzları kendi bünyesinde mecz etme başarısını göstermiştir.

Şiirin anlam ve söz gibi iki temel unsuru vardır ve söz konusu iki unsurdan biri olan anlamın Klasik Türk şiirinde hem daha çok sembolik bir dil üzerine kurulduğu, hem de dolaylı bir şekilde dile getirilmeye çalışıldığı bilinen bir gerçektir. Böylesine bir ifade tarzının yani duygu, düşünce ve hayallerin sembolik bir dil aracılığıyla ortaya konulmasının Klasik İran Şiirinde yüzyılları bulan bir süreç sonucunda görüldüğü, daha sonra da çeşitli vesilelerle Türk Şiirinde kullanıldığı bilinmektedir.³

XV. yüzyılda Ahmed Paşa ve Necati Bey, XVI. yüzyılda Hayalî Bey, Zâtî ve özellikle Bâkî ile temsil edilen âşıkâne ve rindane söylem, genel hatlarıyla dış dünyaya açık ve âhenkli bir söyleyişi öncelemiştir. Burada şiirde dile getirilen ve işlenen tema/anlamdan çok, söz konusu tema/anlamın nasıl ortaya konulacağı sorunu üzerinde durulmuş ve buna öncelik verilmiştir. Bu arada “Klasikleşme” sürecinde dile çok sayıda Arapça-Farsça kelime ve tamlamalar girmesine karşılık, aruzun Türkçeye uydurulması neticesinde pürüzsüz

² İlk Klasik Dönem, Orta Klasik Dönem ve Son Klasik Dönem biçimindeki adlandırmalar Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı tarafından gerçekleştirilen Türk Dünyası Ortak Edebiyatı adlı projenin bir parçası olan Türk Dünyası Edebiyatı Tarihi’nde, projeyi hazırlayan bilim adamları tarafından yapılmış, tarafımızca da buraya alınmıştır: Türk Dünyası Edebiyatı Tarihi, C.5, Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay. Ankara, 2004.

³ Bu konuda daha ayrıntılı bilgiler için bkz. Nasrullah Pürcevadî, Can Esintisi, İnsan Yay. İstanbul. 1999, Adnan Karaismailoğlu, Klasik Türk Edebiyatının İran Edebiyatı ile Münasebeti, Dergâh -Edebiyat Sanat Kültür Dergisi- sayı 110, Nisan 1999, s. 14-17.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

bir söyleyişin gerçekleşmesi de ayrıca Klasik şiir ve üslubun geldiği noktayı göstermesi açısından dikkate değer gelişmelerden biri olarak kabul edilebilir.

Klasik üslubun anlam boyutuyla ilgili belli başlı özellikleri şu şekilde sıralanabilir:⁴

2.1.1. Söz-Anlam İlişkisi. Klasik üslupta şiirselliğe, ahenge ve söze anlamdan daha çok önem verilmiştir. Yani daha çok şiirin dış boyutuyla ilgilenilmiştir. Ancak buradan iç boyutun yani anlamın ihmal edildiği sonucu çıkarılmamalıdır. Özellikle Bâkî'nin şiirlerinde karşımıza çıkan bu ilişki XVII. yüzyılda Şeyhülislâm Yahya ve Bahayî gibi şairlerin şiirlerinde en olgun örneklerini vermiştir

2.1.2. Anlamın dile getirilişinde başvurulan zarif ve sade söyleyiş. Ahmed Paşa ve Necati Bey ile başlayan, Bâkî ve Hayalî Bey ile devam eden zarif, ahenkli, sade, yerli ve nükteli söyleyiş XVII. yüzyılda Şeyhülislâm Yahya, Şeyhülislâm Bahâyî, Nedim-i Kadîm ve az da olsa Nef'î gibi şairler tarafından zenginleştirilerek devam ettirilmiştir. Bu bağlamda Klasik üslup şairleri duygu ve lirizmden ziyade, şiir tekniğindeki sağlamlık, ahenk ve akıcılığa önem vermişlerdir. Ancak bununla birlikte özellikle XVI. yüzyılda Fuzûlî gibi şairlerin şiirlerindeki lirizm ve duygunun en üst seviyede kendisini gösterdiği de ayrı bir gerçekliktir. Bu durum şiirin anlam dünyasını da derinden etkilemiş, anlam ile söz bir bütün olarak bir değer kazanmasına vesile olmuştur.

2.1.3. Anlam boyutunda işlenen konu-tema. Klasik üslup şairlerinin işlediği konular çoğunlukla aşk, şarap, kadın, rintlik ve tabiattır. Söz konusu durum İran'daki Klasik üslup yani Sebki Irakî ile çok yakından benzerlik göstermektedir. Bunların yanı sıra ferdi boyutta kalan ıstırap ve tasavvuf gibi konuların işlendiği de görülmüştür. Özellikle XVI. yüzyılda Fuzulî'nin şahsında şekillenen ıstırap ve tasavvuf gibi konular XVII. yüzyılda Sebki Hindî şairleri için neredeyse şiir yazmanın temel amaçlarından hâline gelmiştir.

2.1.4. Anlamın dile getirilişinde kullanılan dil-Türkçe. Genel anlamda bir şairin duygu, düşünce ve hayallerini dışa vurmada kullandığı yegâne malzeme dildir. Bu bağlamda XVII. yüzyılda

⁴ Burada sıralanacak maddeler şu çalışmalardan derlenmiştir: Ömer Faruk Akün, Divan Edebiyatı, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, 9. Cilt, s.389-427; Cemal Kurnaz, Türküden Gazele, Halk ve Divan Edebiyatının Müsterekleri Üzerine bir Deneme, Akçağ yay. Ankara, 1997; Mustafa İsen ve Diğerleri, Eski Türk Edebiyatı El Kitabı, Genişletilmiş 4. Baskı, Grafiker yay. Ankara 2006; Cihan Okuyucu, Divan Şiirinin Estetiği, Bilkan Ali Fuat "Orta Klasik Dönem (1600-1700) Şiir", Türk Edebiyatı Tarihi C.II, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Ankara.2006;

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

özellikle şiirde rahat ve tabii bir Türkçe kullanıldığı görülmüştür. Özellikle Bâkî'nin şiirlerinde karşımıza çıkan İstanbul Türkçesine ait izleri XVII. yüzyılda başta Nef'î ve Şeyhülislâm Yahya olmak üzere çok sayıda şairin şiirinde görmek mümkündür.

2.1.5. Mazmun/Mecaz Dünyası. İran şiirinde olduğu gibi, Klasik şiirin anlam dünyasının da şekillenmesinde mazmun ve mecazların çok ayrı bir yeri ve öneminin olduğu bilinen bir gerçektir. Bununla birlikte ilk önceleri İran edebiyatından alınan; ancak daha sonraları kendileri tarafından kurumsallaştırılan mecaz ve mazmun sisteminin kalıplaşması, bir başka ifadeyle gelenekselleşmesi ve şiirde ortak bir “anlam evreni”nin oluşması Klasik Türk şiirinin karakteristik özelliklerinden biri hâline gelmiştir.

2. 2. Sebk-i Hindî

Hint tarzı veya Hint üslubu demek olan Sebk-i Hindî, İran'da doğmuş, Hindistan'da gelişmiş ve XVII. yüzyıldan itibaren başta İran ve Hindistan olmak üzere Türk edebiyatı da dahil birçok ülke edebiyatını etkisi altına almıştır. Bir başka ifade ile Sebk-i Hindi Fars edebiyatından doğan, Müslüman Hindistan'da gelişen, özellikle XVI-XVIII. yüzyıllar arasında İranlı ve Türk şairlerin geliştirdiği çok ince ve girift hayaller esasına dayanan zihni bir şiir tarzının adıdır. Üslubun ortaya çıkışı hususunda birçok sebep sıralansa da “Safevîler devrindeki ağır taassup havasından bunalan ve daha serbest yazabilmek için Hindistan'a giden şairler tarafından Hint edebiyatından da etkilenecek ya da Hindistan'daki Müslüman-Türk idarecilerin dışarıdan gelen sanatkârlara gösterdikleri ilgi ve iltifatın sonucu olarak Hint'e gelen şairlerin ülkelerine karşı duydukları hasretin neticesinde meydana gelmiştir.”, “Türlü nedenlerle Orta-Asya ile İran'dan ayrılarak Hint saraylarına gelen şairler, bu yabancı çevrede kendi içlerine gömüldüler ve şiiri büsbütün zihni, duygusal bir matematik haline getirerek, hayalleri, mazmunları, benzetmeleri kılı kırk yararcasına matematik rakamlar gibi işlediler”⁵ ve Babacan (2008)'in “Sebk-i Hindî'yi ortaya çıkaran siyasal, sosyal ve edebî amiller” adlı bölümde en fazla öne çıkan etkiler şu maddeler altında zikredilmektedir: a. İran ve Hindistan'ın kültürel ve edebî ilişkileri b. İran'da millî bir devletin kurulması ve Şîa taassubu c. İranlı şairlerin Hindistan'a göçüşü ile Hindistan hükümdarlarının Fars şiiri ve Farsça yazan şairlere verdikleri önem d. Hint dil, kültür ve coğrafyasının

⁵Mustafaİsen,DivanEdebiyatı,<http://www.sadabat.net/makale/divanedebiyati.htm>(12.04.2007)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

etkisi (Babacan, 2008:27-55). şeklindeki ifadeleri dikkate değer tespitleri içermektedir.

Şiirin söz ve anlam olmak iki ana unsuru vardır ve Sebk-i Hindî şairleri bu hususta tercihlerini daha çok anlamdan yana kullanmışlar, anlamı söze tercih etmişlerdir. Bununla birlikte her ne kadar anlam söze nazaran daha üstün tutulmuşsa da, Sebk-i Hindî şairleri söze de birtakım anlamlar yüklemişler ve sözde bulunması gereken bazı özelliklerin altını çizmişlerdir.⁶ Bu çerçevede Mine Mengi'nin "XVII. ve XVIII. yüzyılların divan şiirine damgasını vurmuş olan Sebk-i Hindî akımının edebiyatımızdaki temsilcileri yenilik arayışı içerisinde "mâni-i nâzik" yani ince zarif anlam bulabilme arayışı içerisinde oldukları. Hayal gücünü ön plana çıkarmak amacıyla çağrışım zenginliklerine yer verildiği, kavramların anlatımında yeni benzetme arayışlarına gidildiği bu şiirde de mâni-i nâzik, bîkr-i mazmun anlamını çağrıştırmaktadır (Mengi 2000, 25), şeklindeki sözleri gerçekten önemli bir gerçeği işaret etmekte, Sebk-i Hindî şairlerinin şiirin anlam boyutuna çok ciddi açılımlar getirdiğine dolaylı bir şekilde atıfta bulunmaktadır.

Bu arada bildirinin konusu anlamla ilgili olduğu için burada sadece Sebk-i Hindî'nin anlamla ilgili özellikleri üzerinde durulmuştur.

2.2. Sebk-i Hindî'nin Anlam ile İlgili Özellikleri⁷

2.2.1. Geniş, Derin, Kapalı ve Girift Anlam. Bu özelliğe göre anlam sözden üstün tutulmaktadır. Burada anlam, derin ve

⁶ Bu konuda son dönemde yapılan şu çalışmaya bakılabilir:

⁷ Sebk-i Hindî'nin anlam ile ilgili özellikleri aşağıdaki çalışmalardan derlenmiştir: Ali Milani, "Şevket-i Buharî ve O'nun Üslubunun Türk Edebiyatına Tesiri, (Basılmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Bölümü, Tez no:3026, İstanbul, 1961); SEBK-i HİNDİ, Sözde ve Anlamda Farklılaşma,"17. Yüzyıl Sebk-i Hindî Şairlerinden Nâilî ve Fehîm'in Şiirlerinde Soyutlama ya da Alışılmamış Bağdaştırmalar, Turkuaz Yay., İstanbul, 2006; Ömer Okumuş, (1989); "Hind Üslubu (Sebk-i Hindî), Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi, s.107-117; Halil Toker, (1996); "Sebk-i Hindî (Hint Üslubu), İlmî Araştırmalar, İlim Yayma Cemiyeti, İstanbul, s.141-150; Kamer Aryân, "Fars Şiirinin İçinde Hindî Adıyla Meşhur Üslubun Ortaya Çıkışı ve Özellikleri", Sözde ve Anlamda Farklılaşma, Sebk-i Hindî, Haz. H. Aynur, M. Çakır, H. Koncu, Turkuaz Yay. İstanbul. 2006.; İsrail Babacan Klasik Türk Şiiri'nde Sebk-i Hindî (Hint Üslubu), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Ankara, 2008, 185-248, 278-327;

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

girifttir. Hem de ince ve zarif olmalıdır. Bunu ispat etmek için Sebk-i Hindî temsilcilerinden Sâib-i Tebrizî'nin “ince anlamlar bulabilmek için kıl gibi inceldim” ve Şevket'in şiirde anlamın bir hasırın telleri gibi örülmüş, iç içe geçmiş, girift olması gerektiğini söylemesini hatırlatabiliriz. Arap edebiyatında sözün güzelliği her zaman esas alınmışsa da, İran edebiyatında bazen söze, bazen de anlama önem verilmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi, Sebk-i Hindî temsilcileri anlamı sözden üstün tutmuş ve derin anlamlar ifade edebilmek için çaba göstermişlerdir. Söz konusu bu özellik, bu üslubun neredeyse bütün şairlerinde görülmektedir.

2.2.2. Aşırı Hayalcilik. Gerçekte şiiri şiir yapan unsurların başında hayal gelmektedir. Bir anlamda hayal ile ilham da kast edilmektedir. Bununla birlikte Sebk-i Hindî'de aklın yerine muhayyilenin geçmesine, gerçek yerine hayallerin kullanılmasına daha fazla önem verilmiştir. Bu özellik, şiirin zor anlaşılmasına neden olmuşsa da, Sebk-i Hindî temsilcileri düşünce ve hayallerindeki incelikten ve onları öne çıkarmaktan vazgeçmemişlerdir. Kuşkusuz bu kadar ince manalarla hayal derinliğine başvurulunca beyitlerin anlaşılma duruma gelmesi söz konusu olmuş ve sonuçta Sebk-i Hindî şairleri anlaşılma ile suçlanmışlardır.

Burada önemli bir hususu da belirtmek gerekir. Sebk-i Hindî üzerine ciddi çalışmaları olan Kamer-i Aryan, bir yazısında Sebk-i Hindî'nin özelliklerini sıralarken bu üslup şairlerinin “gerçekçi” bir söyleyişi tercih ettiklerinden bahsetmiştir (Kamer-i Aryan 2006,179). Aryan'a göre eskilerin gazellerinde kapalı ve renksiz bir aşk vardı. Bu devir şairleri bunu, günlük yaşantıdan ve gerçekçi tecrübelerden yararlanmak suretiyle değiştirme yoluna gitmişlerdir. Özellikle âşık/sevgili arasındaki tamamen hayale dayalı ilişki, bu üslup şairlerince günlük hayatta her an karşılaşılabilecek bir niteliğe kavuşmuştur.

2.2.3. İstirap. Bu duygu, o devrin getirdiği hayal kırıklığı, başarısızlık ve beklentilerin boşa çıkmasından kaynaklanmaktadır. İstirap, şairlerin duygularına kötümserlikle karışmış hüznü katmaktaydı ve bu kötümserlik devrin birçok şairinde görülen bir özellikti (Aryan 2006,186). Bununla birlikte ıstırapın üç kaynaktan beslenerek şiire girdiğini söylemek mümkündür: Bunlardan birincisi Sebk-i Hindî'nin temel özelliği olması, ikincisi şairlerin yaşadığı devrin sosyal, ekonomik ve siyasi şartlarının oldukça ağır olması, üçüncü ve bizce en önemlisi ise özellikle Türk şiirinde bu dönem şairlerinin birçoğunun kişiliğinden kaynaklanan sorunlardır. Başta Nailî olmak üzere Şehrî ve Fehim gibi şairlerin kişilikleri ve yaşamak sorunda kaldıkları hayat, onların ruh dünyaları üzerinde oldukça derin

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

izler meydana getirmiş, bu durum onları tıpkı Fuzulî gibi birer “İstrap Şairi” olarak anılma noktasına getirmiştir. İstrap daha çok gazel nazım şeklinde işlenen bir tema olarak kabul edilmiş olsa da örneğin Şehrî'nin bir kasidesinde ve bir tercî-bendinde bol miktarda ıstrap yüklü beyitler bulunmaktadır (Demirel, 1999). Bu durum Sebki-Hindî'nin diğer şairleri için de geçerlidir.

2.2.4. Mübalağa. Sebki-Hindî'de mübalağanın aşırı derecede kullanıldığı bilinen bir gerçekliktir. Bu üslubun temsilcileri aşırı muhayyileye yöneldikleri için, dile getirdikleri duygu, düşünce ve hayallerde ister istemez çok belirgin bir şekilde aşırı mübalağa kendisini göstermiştir. Ayrıca şairlerin büyük bir çoğunluğu Sebki-Hindî'nin temel özelliklerinden olan ıstrabı anlatmak için mübalağa sanatını kullanmaya yönelmişler ve hatta bu konuda ifrat derecesinde şiirler söylemişlerdir. Bu arada şiirde sözden ziyade anlam derinliğine önem verilince, hayaller geniş ve derin ifade tarzı da ağırlaşmış; sonuçta mübalağa yüklü şiirler, şiirin okuyucu zihninde canlandırılmasını engellemiş ve anlaşılmasına neden olmuştur.

2.2.5. Tasavvuf. İran'da ve Hindistan'da İslâm mutasavvıfların çabaları sayesinde yayıldığı için, bu bölgelerde İslâm'ın şer'î ve fikhî yönünden çok, tasavvufî yönü öne çıkmıştı. Devlet adamından sıradan halka kadar bütün halk tabakalarına kadar yayılan tasavvuf şairler üzerinde de etkili olmuştur. İster tasavvufî hayatla iç içe olsun ister olmasın hemen bütün şairlerin tasavvufî konuları şiirlerinde işlemesi neredeyse moda hâlini almıştır. Bu durum zaman içinde Türk edebiyatında da görülmüş, özellikle Nâilî, Neşatî, Şehrî, Fehim ve Şeyh Gâlib gibi şairlerin şiirlerinde yoğun bir şekilde işlenmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi insanın dış değil, iç dünyasının, insan ruhunun acı ve heyecanlarının, ıstrabın işlendiği bir şiirde tasavvuf tabii ki, konu olarak ele alınmalıydı. Sebki-Hindî şairleri de bu konuyu yeri geldiğince kullanmış, fakat eski şiirde, gerçek bir mutasavvıfta olduğu gibi değil, derinde ve bazen sözü kapalı olarak söyleyebilmek için kullanmışlardır.

2.2.6. Bıkr-i Ma'na/Bıkr-i Mazmun. Bu üslubun temsilcileri klişeleşmiş mazmunları terk ederek, onları karşılayan yeni mazmunlar ve yeni hayaller yaratmak için büyük çaba sarf etmişlerdir. Bunun için toplum ve tabiata yönelmişlerdir. Klasik şiirde kullanılan alışlagelmiş konuların yerine, Sebki-Hindî şairleri gündelik hayattan alınan konu ve mazmunlara yönelmişler; günlük hayatta karşılaşılabileceğimiz hemen her şeyi şiire sokarak bu hususta önemli bir adım atmışlardır. Kuşkusuz bütün bunlar yapılırken aynı zamanda etkisinde kaldıkları üslubun etkisi ve gereği olarak birbirinden yeni kelime ve tamlamalar kullanma başarısını göstermişlerdir. Bu durum

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

aynı zamanda dilin farklı bir yoldan zenginleşmesini de sağlamıştır. Sebk-i Hindî şairlerinin bîkr-i mana/bîkr-i mazmun endişesi beraberinde yeni kelime ve tamlamalar bulma zarureti ortaya çıkarmış, sonuçta halk dilinden bazı ifadelerin şiir diline girmesine vesile olmuştur.

2.2.7. Tezat veya Paradoksal İmaj. Tezat sanatı birbirine aykırı kavramların bir kişi veya bir şey üzerinde birleşmesi anlamındadır ve Sebk-i Hindî şairleri ele aldıkları konulara çeşitli yönlerden bakarak birbirine aykırı anlam ve mazmunların ortaya çıkmasını sağlamışlardır. Paradoksal imaj ise, aralarında karşıtlık ilişkisi bulunan farklı kavramları aynı tamlamada veya aynı ifadeye bir araya getirerek, yeni fakat çelişkili bir kavram elde etmektir. Ama bu, birbirine zıt anlamlar kullanarak yapılan tezat sanatı ile karıştırılmamalıdır. Yani, şairin bu kelimeleri kullanarak paradoksal imaj oluşturma çabasında olduğu söylenebilir.⁸ İran şiirinde özellikle Bîdil-i Dihlevî tarafından temsil edilmiştir.

2.2.8. Soyut-somut İlişkisi. Bu özellik, irsal-i meselle de karıştırılabilir. Fakat bu üslupta, soyut düşünceleri somut bilgilerle örneklendirmede atasözleri veya başkaları tarafından söylenmiş olan deyimler değil, şairlerin kendilerinin yeni ve orijinal fikirleri yer alır. Somut bilgi içeren mısraların lafız olarak kısa, anlam bakımındansa dolgun olmaları, onların hemen her kesimden insan tarafından çok kolay ezberlenebilmelerine ve çeşitli konuşmaların uygun yerlerinde örneklendirme amacıyla kullanılabilmelerine imkân sağlamıştır. Aynı zamanda soyut ve somut kavramlar yan yana getirilerek teşhis sanatı da yapılmıştır.

2.2.9. Çoklu Duyulama. Batı dillerindeki karşılığı sinestezi olan çoklu duyulama aslında bir Nöroloji terimidir. İranlı üslup araştırmacıları tarafından hiss-âmizî diye adlandırılan ve Türkiye Türkçesinde çoklu duyulama olarak karşılanan şey, farklı duyu organlarının birbirinin yerini alması, herhangi bir duyu organına ait fonksiyonların başka bir duyu organına verilmesi veya farklı duyu organlarını ilgilendiren çeşitli kavramların aynı ifadeye iç içe girerek bir tür duyu karşılığına yol açmasıdır.⁹

2.2.10. Sosyal Hayat ve Toplum. Sebk-i Hindî'nin özelliklerinden biri de şiirde şairlerin tabiata ve toplumun sosyal yaşantısına fazla yer vermeleridir. Fakat Sebk-i Hindî temsilcileri

⁸ Bu konuda daha ayrıntılı ve değerli görüşler için Cafer Mum, Sebk-i Hindî'de Beyit yapısı, Paradoksal İmajlar ve Çoklu Duyulama, Sözde ve Anlamda Farklılaşma, Sebk-i Hindî, 29 Nisan 2005 Bildiriler.Haz. H. Aynur, M. Çakır,H. Koncu, Turkuaz Yay. İstanbul, 2006, 109-141

⁹ Konuyla ilgili bilgiler için bkz. Cafer Mum, a.g.m.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

tabiatı ve sosyal yaşantıları anlatırken, gördüklerini olduğu gibi aktarmamışlardır. Anlattıkları, aslında gördükleri şeylerin kendi zihinlerindeki birer yansımasıdır, denilebilir. Bu durum XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyıl başlarında batıda ortaya çıkan Sembolizm ve Empresyonizm gibi sanat/şiir akımlarının da belli başlı özelliklerini çağrıştırmaktadır. Çünkü bu şairler duygu ve düşüncelerini anlatmak için sosyal hayatı ve tabiatı adeta bir araç olarak kullanmışlardır. Sonuçta tabiat şairin duygu ve düşüncelerini dışa vurmada bir araç rolünü üstlenince, hemen her şey ister istemez kişileşmiş ve ruh sahibi birer varlığa dönüşmüştür. Bu da Sebki Hindî şiirinin önemli özelliklerinden biri sayılan teşhis sanatının çok kullanılmasına vesile olmuştur.

2.2.11. İstiare ve teşbihlerde anlaşılmazlık. Gerçekte bu özellik, şairin çok kullanılmış günlük, sıradan mana ve düşüncelerden kaçmak için kullandığı bir yol olabilir. Bu garabet arayışı, şairin müşebbihünbih olarak adlandırılan teşbih unsurlarını seçerken sıradan zihinlerin olağan durumlardan kurguladığı şeylerden uzak durmaya dikkat etmesine dayanır (Kamer-i Aryan 2006,183). Klasik şiirin kurulduğu andan XVII. yüzyıla gelinceye kadar geçen süreyi teşbihten istiareye geçiş süreci olarak tanımlamak mümkün. Bu tanım aynı zamanda şiir dilinin ne ölçüde işlendiğinin ve incelendiğinin çok tipik bir göstergesidir. Çünkü ilk başlarda teşbih unsurlarının neredeyse tümüyle kurulan ilgiler, zaman içinde yerini tek bir kelimeye; açık ya da kapalı istiareye bırakmıştır. Bununla birlikte şiir dilindeki bu köklü değişim şiirin anlaşılmasına neden olmuştur. Çünkü “teşbih ve istiarede şair ve okuyucu arasındaki anlaşmayı sağlayan mana araçlarının saklanması sorun oluşturmuş ve şairin sözlerini oldukça güçleştirmiştir(Kamer-i Aryan 2006,183).

2.2.12. Temsil ve irsal-i mesellerin çokluğu. Bu özellik ilk bakışta Hikemî tarzın, hatta şiirin genelinin bir özelliği gibi görülse de gerçekte özellikle Sebki Hindî şairleri için vazgeçilmez bir özellik olarak kabul edilmiştir. Şiirde temsil ve irsal-i mesele başvurma “avamın delil getirme üslubu ile onların zevk ve fikrinin yansıması olan garip iddiaları yöneltmek için oluşturulan bir yol” olarak kabul edilebilir (Kamer-i Aryan 2006,183). Atasözlerinden, deyimlerden ve atasözü değerinde veciz ifadelerden yararlanma anlayışı Sebki Hindî'nin anlam dünyasına bir renk ve çeşni katmış; dahası şiirin önemli bir özelliği olarak kabul görmüştür.

2.2.13. Halk hikmetinin revaç bulması. Bu özellik hikmet üzerine kurulmasından dolayı ilk bakışta **Hikemî tarzı** çağrışırsa da diğer bazı özellikler gibi gerçekte Sebki Hindî'nin önemli bir özelliğidir. Bu özellik aynı zamanda Sebki Hindî ile Hikemî tarzın

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

kesiştği noktalardan biri olması açısından da oldukça dikkate değerdir. Klasik şiirde daha çok rindane söyleyişin bir yansıması olarak şiirde hayat bulan bu özellik “dünyanın geçiciliği inancına” dayanmaktadır. İran şiirinde çok önceleri Hayyâm ve Hâfız’ın şiirlerinde görülen bu tür söylem Sebki Hindî şairlerinin elinde şiirin anlam boyutunun önemli bir özelliği olarak kendisini göstermiştir. Özellikle Sâib-i Tebrizî, Urfî, Feyzî ve Bidîl’in şiirlerinde şiirin anlamını daha etkili kılan önemli bir özellik hâline almış, Klasik şiirde ise hem Sebki Hindî’nin hem de Hikemî tarzın temsilcisi durumunda bulunan şairlerin şiirlerinde daha çok yer bulmuş ve işlenmiştir.¹⁰

2.3. Hikemî Tarz

Hikemî şiir veya didaktik üslup, “düşünceye dayalı hikmetli söz söyleme”dir.¹¹ İslami düşünce sisteminde daha çok felsefe karşılığı kullanılmış olan “Hikmet”, gizli düşünce, bilinmeyen neden, özellikle varlıkların ve olayların oluşunda Allah’ın insanlarca anlaşılmayan gizli amacı, bilgelik, sağduyu, atasözü, özdeyiş vb. anlamlara gelen Arapça bir kelimedir. “Hikemî Şiir” veya “Hakimâne Şiir” ise düşünceye ağırlık veren, amacın okuyucuyu uyarmak, düşündürmek ve aydınlatmak olduğu, daha doğru bir ifadeyle insana doğruyu, güzeli göstermeye yönelik görüş bildiren didaktik içerikli şiire denir. Bu tarzın edebiyatımızdaki en önemli ve güçlü temsilcisi olarak Nâbî bilinmektedir. Bu sebeptendir ki, “Hikemî Şiir” akımı “Nâbî Ekolü” olarak da anılır. Nâbî tarzının diğer temsilcileri olarak

¹⁰ Bu arada konuyla ilgili olması açısından Sebki Hindî şairlerinden kimlerin hangi düzeyde bu üslubun etkisinde kaldıkları konusunda İsrâfil Babacan’ın aşağıdaki tespit ve değerlendirmelerine yer vermekte fayda vardır: Sebki Hindî’nin dil ve lafız özelliklerine daha ağırlıkla yer veren İsmetî, Şehrî ve Sâmi, mana ve muhteva özellikleri konusunda vasat bir edebî tavır sergilemişlerdir. Nâilî ve Şeyh Gâlib ise, bunun tam tersine, Sebki Hindî’nin mana ve muhteva özelliklerine şiirlerinde daha fazla yer verirken, dil ve lafız özellikleri konusunda vasattır. Fehîm-i Kadîm, Sebki Hindî’nin hem dil ve lafız hem de mana ve muhteva özelliklerini, aynı derecede başarıyla kullanan yegane Hint üslûbu şairimizdir. Neşâtî ise, her iki gurupta yer alan özellikleri, orta derecede kullanan bir şairdir. (Babacan, a.g.t., 2008: 420).

¹¹ Hikemî-Hakimâne Tarz ya da Nâbî Ekolü olarak anılan bu söyleyişle ilgili bilgiler aşağıdaki kaynaklardan derlenmiş, gerektiğinde metin içinde kaynak gösterilme yoluna gidilmiştir: Hüseyin Yorulmaz, *Divan Edebiyatında Nâbî Ekolü, Eski Şiirde Hikemiyat*, Kitabevi Yay. İstanbul. 1996; Mine Mengi, “Çağının İnsanı Olarak Nâbî” *Divan Şiiri Yazıları*, Akçağ Yay. Ankara. 2000; Bilkan Ali Fuat, *Nâbî Divanı I-II*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay. İstanbul. 1997; Bilkan Ali Fuat “Orta Klasik Dönem (1600-1700) Şiir”, *Türk Edebiyatı Tarihi C.II*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Ankara.2006; Fatma Tulga Ocak, *XVII.yüzyılın İlk Yarsında Divan Edebiyatı Sebki Hindî, Türkler*, C.11. Ali Fuat Bilkan, “Şiir” *Türk Edebiyatı Tarihi*, CII. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Ankara, 2006

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Sâbit, Sâmi, Seyyid Vehbî, Koca Ragıp Paşa gibi sanatçıların adlarını burada anmak mümkündür.

Türk şiirinde Nâbî Tarzı olarak da bilinen hakimâne şiir söyleme anlayışı İran edebiyatında Şevket-i Buharî ve Sâib-i Tebrizî gibi şairler tarafından temsil edilmiştir. Geleneksel İran şiirinde mistik veya hissî etkilerin bilhassa XVII. yüzyılın başlarından itibaren düşünce ve felsefeye, “hayatta olup bitenleri anlamlandırmaya” yönelik yeni bir tarza dönüştüğü bilinmektedir. Nâbî de İranlı çağdaşı Sâib’in şiirde kullandığı bu didaktik, hakimane tarzı benimsemiş ve şiirinde kullanmıştır (Bilkan 2006, 275). Ancak gerçekte böylesine düşünce yönü ön planda olan bir söylem tarzının ilk yazılı edebî ürünlerimizden itibaren hem mensur hem de manzum eserlerimizde işlendiği bilinen bir gerçekliktir. Bu nedenle hakimane tarzın birdenbire XVII. yüzyılın ikinci yarısında Sâib-i Tebrizî’nin etkisiyle Nâbî’nin şiirlerinde ortaya çıktığı gibi bir düşünce ya da anlayış, Nâbî’den çok önceleri bu tarzda eserler kaleme almış şair ve yazarlar için bir haksızlık olsa gerek. Göktürk Kitabelerinde işlenen konu ve bunu dile getiriş biçiminin farklı tezahürlerinin Yusuf Has Hacib’in Kutadgu Bilig, Mevlânâ’nın Mesnevî’si, Yunus Emre’nin Risâletü’n-Nushiyye’si ve Âşık Paşa’nın Garib-nâme gibi eserlerinde dile getirildiği herkesin malumudur. Ancak bütün bu gerçekliğe karşın Divan edebiyatının başlangıç yılları olan XIII. yüzyıl sonları ile XIV. yüzyıl başlarından itibaren yetişen şairler içinde özellikle gazel formunda ve özellikle hakimane tarzda ve Nâbî’nin dile getirdiği yoğunlukta düşüncelerini dile getiren şair sayısı yok denecek kadar azdır.

Bu arada Nâbî örneğinde, bir sanatçının hakimane tarzda şiirler yazmasının iki temel nedenini dikkate almadan herhangi bir çıkarımda bulunmak hiç de doğru bir yaklaşım olmasa gerek. Söz konusu nedenlerden ilki sanatçının iç dünyasının ve sanat anlayışının bu tarza meyyal olması, ikincisi ise yine sanatçının içinde yaşadığı dış dünya şartları ve buna bağlı olarak sanatçının bu ortam karşısında takındığı tutumdur. Esasında hemen bütün edebî akım, üslûp, tarz ve adına ne denilirse denilsin bu tarzdaki bütün hareketlerin temelinde biraz önce sözü edilen iki nedenin olduğunu rahatlıkla ileri sürebiliriz. Yani ister Klasik üslup, ister Sebki Hindî, ister Hakimâne tarz ve isterse Mahallileşme hareketi olsun, hemen hepsinin ortaya çıkışında söz konusu iki temel etkenin varlığı inkâr edilemeyecek derecede önemlidir.

Daha önce de belirtildiği üzere, Türk edebiyatının başlangıcından beri var olan hikmet geleneği XVII. yüzyılda Nâbî’nin şahsında bir ekol haline gelmiştir. Gerçi Nef’î, Nevi-zâde Atâyî ve

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Sâbit gibi yüzyılın diğer şairlerinin eserlerinde sosyal muhtevayı öne çıkarmaları, yaşanan sosyal olayların bu üslubun gelişmesinde rol oynadığını düşündürmektedir (Bilkan 2006, 274). Bununla birlikte geleneksel değer ölçülerinin yıpranmasından rahatsız olan şair, toplumdaki ahlâkî yozlaşmayı eserlerinde yoğun olarak eleştirmesi, insanın mutluluğu için gerekli olan güzel ahlâkî, adaleti, ölçülü yaşamayı öğütlemesi, Nâbî'nin şiirlerinde daha yoğun bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Nâbî'ye göre insan, dünya düzeni ile akıl düzeni arasında denge ve uyum sağladığı takdirde "bilge" bir kişiliğe sahip olabilecektir. Bu yüzden Nabi, mistik ya da duygusal şiir yerine sağduyu ve düşüncenin ağırlıkta olduğu bir şiir anlayışını benimsemiştir. Daha doğrusu bizce, yüzyıllardan beri var olan bir anlayışı kendi içinde daha sistemli ve disiplinli bir yapıya kavuşturarak, olması gereken bir yolda ilerlemesini sağlamış, bu yönde öncülük yapmıştır. Nâbî'nin Türk şiirine yaptığı en büyük iyilik ve yenilik bu noktada gerçekleşmiştir, denilebilir.

Hikemî tarzın anlamla ilgili bazı özellikleri şöyle özetlenebilir:

1.Dış dünyaya ve olanı anlamaya ve anlatmaya önem verilmiştir.

2.Şiirin hikmet dolu olması ve anlamının da insanlara doğru yolu göstermeye vasıta olmasına önem verilmiştir.

3.Şiir yazmaktan maksat anlamdır, yani içeriktir ve bununla okuyucuya mesaj vermektir. (Nâbî, Hayriye, b.999)

4.Şiirde anlam, süsü ve nakışı olmayan bir yüzük gibidir. Anlamı olmayan söz kokusuz lâle gibidir. (Nâbî, Hayriye, b.1009-1011)Bu gibi nedenlerle şiirde anlam çok önemli bir yere sahiptir ve önem içinde hikmet ve düşünce her zaman işlenmesi gereken hususlardır.

5.Nâbî de dahil olmak üzere hikemî tarzı benimseyen şairlerin şiirlerinde hikmet ve düşüncenin ön plana çıkarılmasıyla anlamın nasihat karakteri taşıması söz konusu olmuştur.

6.Yoğun bir şekilde kullanılan irsal-i mesel ile hem soyut düşünceler hem de okuyucuya verilmek istenen mesajlar daha açık ve anlaşılır bir nitelik kazanmıştır.

7.Şiirin anlamı lirizm ve duygudan ziyade düşünce ve hikmete dayanmalıdır. Bu yaklaşım ile aynı zamanda Hikemî tarzın poetikasının ne olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

4. Mahallileşme Hareketi

Yukarıda üzerinde durulan üslup/tarzlar kadar etkili olmasa da öncülleri XV. yüzyıla son temsilcileri ise XX. yüzyıla kadar giden bir hareket daha vardır ki, o da Mahallileşme hareketidir.¹² Mahallileşme hareketi yerine göre hem yukarıda bahsi geçen her üç üslup/tarzla yakından ilgilidir hem de söz konusu üslup/tarzların kimi temsilcilerinin Mahallileşme hareketi ile yakından ilgileri bulunmaktadır. Bunların başında başta Necâti Bey, Bâkî gibi “Klasik üslup”, Nâilî, Şehrî ve Fehim gibi Sebk-i Hindî ve Nâbî gibi Hikemî tarzın temsilcisi durumunda olan şairler gelmektedir. Bu nedenle kısa da olsa Mahallileşme hareketinden ve hareketin şiirin anlam boyutuna olan katkısından bahsetmek gerekir.

Eğer XIII. yüzyılda Karamanoğlu Mehmet Bey’in Türkçe ile ilgili görüşleri bir kenara bırakılırsa, XV. yüzyılda Aydınî Visalî ile başlayan ve XVI. yüzyılda Tatalı Mahremî ve Edirneli Nazmî ile devam eden ve genel anlamda bir dil hareketi olarak kabul edilen Türkî-i Basit bizce Türk edebiyatındaki “Mahallileşme” hareketlerinin önemli adımlarından biridir. Dilde sade bir Türkçe söyleyişi esas alan Türkî-i Basit hareketi, daha sonraki dönemlerde kimlik değiştirerek şiirde yerli ve mahalli unsurlara fazlaca yer verme anlayışı çerçevesinde şekillenen “Mahallileşme” hareketine dönüşmüştür. Özellikle XVI. yüzyılda Bâkî’nin şiirlerinde görülen İstanbul Türkçesi ve mahallî unsurlar, Taşlıcalı Yahya’nın mesnevilerinde işlenen konular ve kahramanlar bu tarz söyleyişin en dikkat çekici örneklerindedir. Bu süreç XVII. yüzyılda Nev’î-zâde Atâyî ve Sabit gibi şairlerin özellikle mesnevilerinde gerek yerli konuların işlenmesi ve yerli malzeme tercihleri bakımından, gerekse kullandıkları dil ve söyleyişteki tasarrufları sayesinde daha rasyonel bir karakter kazanmıştır.

Mahallileşme hareketinin belli başlı özellikleri olarak şunlar söylenebilir:

1. Atasözü ve deyimlerin kullanılması.
2. Halk tabirleri ve mahalli söyleyişlerin şiire girmesi.
3. Günlük ve sıradan olayların şiirin konusu haline gelmesi.
4. Özellikle mesnevi konu ve kahramanlarının mahalli çevreden alınması.

¹² Mahallileşmenin bir boyutunu teşkil eden Türkî-i Basit konusunda daha fazla bilgi için M. Fuat Köprülü, *Divan-ı Türkî-i Basit*; Ahmet Mermer, *Türkî-i Basit ve Aydınî Visalî’nin Şiirleri*, Akçağ Yay. İstanbul, 2006; Ziya Avşar, *Türkî-i Basit’i Yeniden Tartışmak*, Bilig, 2001, adlı çalışmalara bakılabilir.

Mahallileşme hareketinin Sebk-i Hindî'nin bazı özellikleriyle örtüştüğü de ayrı bir gerçekliktir. Bu konuda özellikle Kamer Aryân'ın (2006) Sebk-i Hindî ile ilgili bir makalesinden alınan aşağıdaki maddelerde Mahallileşme hareketine yönelik izleri görmek mümkündür. Her ne kadar Kamer Aryân'ın dile getirdiği görüşler Fars şiiri üzerine olsa ve temelde günlük tecrübelerden yararlanmanın sonucu olarak şiire girmiş olsa da, bu tür bir yaklaşımın Türk şiirinde zaten var olan bir durum olduğunu burada belirtmekte fayda vardır. Bu nedenle sadece konuya açıklık getirmesi açısından aşağıdaki iki maddeye yer verilmiştir.

1. Konuşma dilindeki sözcüklerin ve avama ait tabirlerin kullanılması, şairlerin günlük hayatla irtibatlarından kaynaklanır. Eskilerin şiirlerinde bu tür lafızlara çok az ve hüner gösterme sebebiyle rastlanırdı. Ancak bu tarzda, bu tür lafızların kullanılması hüner sergileme amacıyla olmamış, zorunluluk olarak kabul edilmiştir.

2. Çevredeki eşyalardan, şahıslardan ve günlük tecrübelerden ilham alma her ne kadar Sebk-i Irakî içinde Nizamî, Hakânî, Sadî ve Hâfız'ın sözlerinde görülüyorsa da, Irakî döneminde şiir fenninin bir türü idi. Safevîler döneminde yine onların vasıtasıyla avamın hayatının şiirde yankı bulması, bu özelliği şiir için zaruri kalmıştır.

Gelinen bu noktada Bilkan (2006)'ın "esasında bu dönem (XVII. yüzyıl), büyük ölçüde Klasik üslubun hakim olduğu ve şairlerin bu üslup etkisinde şiir yazmaya devam ettiği bir dönem niteliğindedir. Sebk-i Hindî'nin en verimli dönemi sayılan bu dönemde, şairlerin bu üsluptan etkilenmeleri sanıldığından daha sınırlı ve zayıf kalmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan Hikemî ve Mahallî üsluplar ise daha ziyade sonraki dönem şairleri arasında yaygınlaşacaktır"(Bilkan 2006, 285). biçimindeki değerlendirmeleri bizce belli noktalarda eleştirilmesi gereken hususları içeriyor olsa da genel bir durumu yansıtmaları açısından dikkate değerdir. Çünkü Sebk-i Hindî'nin etkisi sadece XVII. yüzyıl ile sınırlı kalmamış, XVIII. yüzyılda başta Nedîm ve Şeyh Gâlib olmak üzere bir çok şairde ve XIX. yüzyılda da kimi Encümen-i Şuara şairlerine kadar bu etki devam etmiştir. Hatta Fecr-i Âtî'nin ünlü şairi Ahmet Haşim ile II. Yenicilerin birçok şairinin kimi Sebk-i Hindî şairinin etkisinde kaldıkları bilinmektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

EK: Örnek Beyitler ve Açıklamalar

Buraya kadar yapılan ve bütünüyle soyut ve kuramsal bir nitelik arz eden tespit ve değerlendirmelerden sonra XV., XVI. ve XVII. yüzyılların önde gelen kimi şairlerinin şiirlerinde anlamın nasıl algılandığına bakmak ve tarihi süreç içinde bu yönde nasıl bir değişimin gerçekleştiğini görmek gerekir. Bu konudaki örneklerden biri ve belki de en önemlisi, şairlerin kendi şiirleri üzerine dile getirmiş oldukları düşüncelerde kendisini gösterir. Bu bağlamda XV. yüzyıldan Necâtî Bey ve Ahmed Paşa, XVI. yüzyıldan Bâkî ve Fuzûlî XVII. yüzyıldan da Nef'î, Nâilî ve Nâbî'nin sadece gazelleri, dahası gazellerinin mahlas beyitleri taranarak adı geçen şairlerin şiirin anlam boyutuyla ilgili olarak neler düşündükleri örnek beyitlerle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. Öncelikle ve özellikle şiir ve şair üzerine en ciddi tespit ve değerlendirmeler içeren örnekler XVII. yüzyıl şairlerince verilmiştir. Söz konusu şairler içinde Nailî ve Nâbî en dikkat çekici olanlarındandır.

2. XV. yüzyıl şairlerinden Ahmed Paşa ve Necatî Bey'in gazellerinin mahlas beyitlerinde şiirin ve buna bağlı olarak şiirin anlam ve söz ilişkisinin ne olduğu ya da olması gerektiği konularında herhangi bir görüş ileri sürülmemiştir. Örneğin Necatî Bey aşağıdaki beyitte,

Ma'nî-i hâssa Necâtî yaraşur terkîb-i sây

Güşvâre zînet olmaz olmayınca zerde dûr

(Tarlan 1992, 172)

diyerek “gerçek/hakiki anlam” ifadesine yer vermiştir. Bu beyit dışında 10'dan fazla mahlas beytinde ise övgü amaçlı olarak kendi şiiri üzerine duygu ve düşüncelerini dile getirmiştir.

Benzer durum aynı yüzyılın bir başka şairi Ahmed Paşa'nın divanında da görülür. Ahmed Paşa'nın gazelleri içinde ise sadece şiirinin değeri, kalitesi üzerine görüşlerin ortaya konulduğu görülür

3. XVI. yüzyıl şairlerinden Bâkî ile Fuzûlî'nin gazellerinin mahlas beyitlerinde her iki şairin kişiliklerine, dünya görüşlerine ve

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

sanat anlayışlarına uygun bir söyleyişin varlığına şahit olunur. Şöyle ki: Fuzulî divanındaki gazellerin mahlas beyitlerinde şairin şiir sanatı hakkında tek bir düşüncesi yok gibidir. Sadece 99. gazelin mahlas beytinde,

Benden Fuzûlî isteme eş'âr-ı medh ü zen

Ben âşıkum hemîşe sözüm âşıkânedür

(Akyüz 1997, 178)

diyerek şiirindeki övgünün kadın üzerine olmadığını, âşıkane olduğunu belirtir.

Gerçekten Fuzûlî'nin sadece mahlas beyitleri değil gazellerinin neredeyse tamamında âşıkâne bir söylemin varlığı kendisini hissettirir. Bu durum aynı zamanda şairin kişiliğinin; ruhsal yapısının, dünya görüşünün ve bunlarla şekillenmiş olan sanat anlayışının çok kesin çizgilerle bir yansıması gibidir. Şairini çektiği sıkıntılar, acılar, yaşadığı ve sık sık dile getirdiği melâmî hayat, önceliği kendi sanatını övmekten çok, daha ferdi ve insanî özelliklere vermesine vesile olmuştur. Belki de Fuzûlî'yi Fuzûlî yapan özellikleri böylesine bir tercihin arkasında aramak gerekir.

Fuzulî'nin yukarıda kısa bir şekilde çizilmeye çalışılan durumuna karşılık aynı dönemin bir başka ünlü şairi Bâkî'nin gazellerinin mahlas beyitlerinde bir yönüyle kendini öven beğenen, bir yönüyle de dış dünyaya bunu açıklamayı neredeyse önemli bir görev gibi telakkî eden kişilik tipi karşımıza çıkar. Fuzulî'nin şiirlerinde şiir sanatı ve kendi edebî kişiliğine dair fazla atfın bulunmaması onun kişiliğinin çok belirgin bir özelliği ise aynı şekilde Bâkî'nin şiirlerinde sık sık şiirini ve kendi sanatını övmesi de kişiliğinin önemli bir tezahürüdür.

Bâkî, divanındaki çok sayıda gazelin mahlas beytinde şiir hakkındaki görüşlerini, bir şiirde bulunması gereken özellikleri, kendi şiirinin özellikle kimi İran şairlerinininkinden daha üstün olduğu yönündeki duygu ve düşüncelerini dile getirirken, birkaç beyitte de şiirin anlam boyutuna temas eder ve bu konudaki düşüncelerini dile getirir. İster şiir, ister şair, isterse bir şiirde bulunması gereken özellikler hakkında olsun, Bâkî'nin mahlas beyitlerinde dile getirdiği hususların birçoğu farklı kelime ve terkiplerle XVII. yüzyılın önde gelen şairlerinden Nefî, Nâilî ve özellikle Nâbî gibi şahsiyetlerin şiirlerinde de karşımıza çıkmaktadır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Örneğin, aşağıdaki beyitte, şiirinin hem anlam hem edası/söyleyişi bakımından ne gibi özellikler taşıdığını belirten Bâkî'nin bu sözleri aynı zamanda genel olarak Klasik üslup etkisindeki sanatçının şiir hakkındaki görüşlerini yansıtmaları bakımından dikkat çekicidir.

Edâsı hûbdur ma'nâsı ra'nâ şî'r-i Bâkî'nün

Ana reşk itdüren erbâb-ı nazmı hep bu ma'nâdır

(Küçük 1994, 180)

Yukarıdaki beyitte dile getirilen duygu ve düşüncelerin bir benzeri şair tarafından aşağıdaki beyitte farklı bir hayal ile şöyle dile getirilmiştir:

Ma'nî-i pâkîze ey Bâkî edâ-yı hûb ile

Sîm-iten dil-dâre benzer kim libâsı yaraşa

(Küçük 1994, 368)

XVII. yüzyılın önde gelen şairi Nef'î, Nâilî kadar olmasa da Sebki Hindî anlayışına uygun bir şekilde, sözün, lafzın herkes tarafından bilinen; ancak mananın garip, bilinmeyen bir özellik taşıması gerektiğini belirten aşağıdaki beytinde

Yâr u bîgâne müsellemler tutsa ey Nef'î n'ola

Şî'rümün hep âşinâdur lafzı ma'nâsı garîb

(Akkuş 1990,287)

der ve aşağıdaki beyitte ise,

Ne mazmûnlar ne vâdiler bulur seyr eylesen Nef'î

Yine bir tarz-ı hâs u tâze icâd ettiğin görsek

(Akkuş 1990,313)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

diyerek şiirlerinde mazmun/anlam, vâdi/tarz-üslûp gibi özellikleri yeni bir tarz/üslûp hâline getirdiğini belirtir.

Bu yüzyılın değil genel olarak Sebk-i Hindî'nin en önde gelen temsilcilerinden biri olan Nâilî bir beytinde,

Biz Nâilîyâ sözde füsünkâr-ı hayâlîz
Elfâzda peyda dil-i ma'nâda nihânız

(İpekten 1990, 214)

diyerek sözün belli, anlamın ise gizli olduğuna işaret eder. Bir başka beytinde de anlamda garabetliğin olmasının belli bir şart olduğuna dikkat çeker. Bu durum aynı zamanda Sebk-i Hindî'nin bir özelliği olarak sıralanan “istiare ve teşbihlerdeki anlaşılmaçlık maddesinde dile getirilen “garabet” ile yakından ilgilidir.

Garâbet olmasa ma'nâda Nâilî nazmun
Garibdir bu ki elfâzî âşinâ düşmez

(İpekten 1990, 220)

Yukarıda Nâilî'ye ait beyitlerde dile getirilen duygu ve düşüncelerin benzerini XVII. yüzyıl sonu ve XVIII. yüzyıl başlarında Divan şiirinin anlam boyutunda önemli bir değişim gerçekleştiren Hikemî tarzın en önde gelen ismi Nâbî'nin şiirlerinde de görmek mümkündür. Nâbî, başta “Ma'nâ” redifli gazeli olmak üzere çok sayıdaki beytinde şiirin anlam boyutuna dikkat çekmiş, bu konudaki duygu ve düşüncelerini farklı şekillerde dile getirmiştir.

Hikemî tarz ya da şiirde hikemiyet anlamın düşünce eksenine oturması Nâbî'nin şiire yönelmesinin temel nedenlerinden biridir. Nâbî, aşağıdaki beyitte çok açık bir biçimde hikemî şiire neden yöneldiğini dile getirir:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Teveccüh itmez idüm şi're Nâbiyâ bu kadar
Beyân-ı sırr-ı hikem olmayaydı mazmûnı

(Bilkan 1997,1104)

Yani “şiiirin mazmunu, yani şiirde anlatılmak istenen hikmetli sırları/düşünceyi ihtiva etmeseydi şiire teveccüh etmezdim” diyerek şiirin anlam boyutunda düşüncenin/hikmetin önemine dikkat çeker.

Şair bir başka şiirinde de “senin lisanınla harf ve kelimelerin gizli anlamları hep gerçeklik elbisesini giydiler” diyerek şiirde gerçeğin dile getirilmesinde harf ve kelimelerin birer araç olduğunu belirtir.

Hep geydi lisanunla senün kisve-i tahkik
Ma'nâ-yı nihanisi hurûf u kelimâtun

(Bilkan 1997, 817)

Sonuçlar

1. Klasik Türk şiirinde anlam en az söz kadar üzerinde durulan ve önem verilen unsurlardan biridir ve bir şair için daha önce söylenmemiş anlamları/hayalleri dile getirmek önemli bir prestij malzemesidir. Divan şairi ilk dile getirilen bir anlamı/hayali, “bikr-i mana, bikr-i mazmun ve bikr-i fikr” gibi terimlerle ifade ederek vurguyu bu sözler üzerine çekmeye çalışmıştır. Kuşkusuz bikr-i fikr, bikr-i mana ve bikr-i mazmun terimlerinin sadece anlam/hayal ile ilgili olmadığını, bunun yanında sözün de benzer bir özellik içinde değerlendirildiğini de belirtmekte fayda vardır.

2. XVII. yüzyıl birbirinden farklı üslup ve tarzları bünyesinde barındırması açısından gerçekten ayrı bir öneme ve yere sahiptir. Şiirin anlamının tarihi süreç içinde gittikçe incelenmesi, dolayısıyla çabuk ve kolay anlaşılır olmaktan çıkması, Türk şiir dilinin kendi içinde geçirdiği değişimin önemli bir göstergesidir ve bizce bu değişim ve gelişim içinde yukarıda adları zikredilen söz konusu üslupların payı XVII. yüzyılda inkâr edilmeyecek derecede büyüktür. İlk başlarda yani XIII, XIV ve XV. yüzyıllarda oldukça yalın, hatta kaba sayılabilecek benzetme ve hayallerle yüklü olan anlam, şiir

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

dilinin işlenmesiyle gittikçe edebî ve sanatkârane bir üslup çerçevesinde istiareye dönüşerek içerik açısından daha zengin bir nitelik kazanmıştır. Söz konusu bu gelişme şiirin hem anlam, hem de söz boyutuna önemli bir değer kazandırmıştır. Kuşkusuz bahsedilen durum sadece XVII. yüzyıl için geçerli değildir. Çünkü XV. ve özellikle XVI. yüzyıl şairlerinin büyük bir kısmı teşbihten istiareye giden yolda zaten önemli bir mesafe kat etmişlerdi. Ancak XVII. yüzyıl şairleri, özellikle Sebk-i Hindî şairleri hem anlamın olgun ve dolgun, hem de sözün kısa ve öz olması hususunu çok fazla önemsemişler ve duygu, düşünce ve hayallerini daha çok bu doğrultuda dile getirmeye çalışmışlardır.

3. XVII. yüzyıldaki anlamla ilgili üslup/tarz/hareketlerin merkezinde Divan şiiri/Klasik şiir/üslup vardır ve bu anlamda Klasik üslup diğer bütün üslup/tarzları kapsayıcı boyuttadır. Söz konusu boyut şiirin hem anlam, hem de söz/biçim unsurlarını kapsayacak büyüklüktedir. Klasik üslupta çoğunlukla söz anlamdan üstün tutulmuş (Necatî Bey, Ahmed Paşa, Bâkî, Zâtî ve Şeyhülislâm Yahya gibi) ancak; kimi zaman şiirin anlam boyutunu öne çıkaran şairler de yetişmiştir (Fuzulî gibi). Klasik şiirin başlangıçta sözü anlamdan üstün tutmasının arka planında, öncelikle etkisinde kaldıkları Klasik İran, (Sebk-i Irakî) şairlerinin büyük bir çoğunluğunun böylesine bir tercih içinde olmaları gerçeğini gözden ırak tutmamak gerekir.¹³

4. Klasik üsluptan sonra, hem onun içinden çıkan hem de onun dairesi içinde kalan Sebk-i Hindî, özellikle şiirin anlam boyutunu öne çıkarmasıyla Türk şiirinin önemli kilometre taşlarından biri olmuştur. Sebk-i Hindî'de daha önce belirtildiği gibi anlam söze nazaran daha üstün tutulmuş; ancak bununla birlikte sözün de şiir içindeki değeri kabul edilmiş ve bu kabul çerçevesinde sözün ne gibi özellikler taşıması gerektiği üzerine görüşler ileri sürülmüştür. Ayrıca XVII. yüzyılın kendisine has şartları da şairlerin sözden çok anlama yönelmelerine neden olmuştur. Yani bir taraftan devrin siyasi, askerî ve sosyo-ekonomik şartları ve süregiden çözülme süreci, şairleri ya yeni bir arayışa sürüklemiş ve mevcut şartlar karşısında bir tavır almak mecburiyetini hissetmelerine (Nâbî, K.İzzet Molla gibi), ya da daha çok kişisel özelliklerinin bir sonucu olarak iç dünyalarına

¹³ Sebk-i Irakî, gazelde Sadî, Hâfız, kasidede Kemâl ile Zâhir ve mesnevî'de Nizamî ve Emir Hüsrev gibi sanatçıların izledikleri üslubun adıdır. Bu üslup Mollâ Câmî'nin ölümü ile yavaş yavaş terk edilmiş, Safevîlerin İran'da Babürlülerin Hindistan'da hükümran olmalarıyla ortaya çıkan yeni bir tarz (Sebk-i Hindî) karşısında eskilerin tarzı ya da öncekilerin üslûbu olarak kabul edilmiştir. Sebk-i Irakî denilen Klasik üsluba ilk ciddi tepki bıçakçılık yaparak geçimini sağlayan ve sıradan bir kişi olan Baba Figânî tarafından gösterilmiştir. Özellikle gazel Baba Figânî'nin oluşturduğu zevkin en önde gelen aracısı olmuştur.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

çekilmelerine ve burada birebir yaşamak zorunda kaldıkları psikolojik buhranların sonucu olarak şiirlerinde karmaşık ve anlaşılmaz bir anlama yönelmelerine neden olmuştur (Nâîlî, Şehrî ve Fehim gibi). Kimileri de yaklaşık iki yüz yıldan beri süregelen çizginin devamı durumunda, hiçbir olay ya da durumun etkisinde kalmadan yüzyılların şekillendirdiği geleneksel çizgi doğrultusunda bir yol izlemişlerdir (Şeyhülislâm Yahya, Şeyhülislâm Bahayî ve Nedim-i Kadim gibi.).

5. Hikemî tarz ya da Nâbî ekolü, hem Klasik üslubun hem de Sebki Hindî'nin bazı özelliklerini bünyesinde barındıran ve belki de söz konusu üsluplardan neş'et eden, bununla birlikte aynı zamanda onların dairesi içinde kalan XVII. yüzyılın bir başka önemli gelişmesidir. Şiirde hikmeti, düşünceyi ve felsefeyi önceleyen bu anlayış, yüzyıllar öncesinden süzülerek gelen didaktik söylemin az da olsa Sebki Hindî'nin etkisiyle Nâbî ve takipçilerinin şiirlerinde somutlaşmış ve diğer üsluplara göre daha gerçekçi bir nitelik kazanmıştır.

6. Mahallileşme hareketi diğer üslûp/tarzlara göre ikinci planda kalmış gibi görünse de bizce etkileri XX. yüzyılın başlarına kadar devam etmiş, hatta XX. yüzyılın başlarındaki Millî Edebiyat akımıyla kemale ulaşmıştır, denilebilir. Mahallileşme hareketi taşıdığı özellikler itibariyle tıpkı Hikemî tarz gibi gerçekçi bir nitelik göstermektedir. Bu bağlamda önceleri bizce duygusal bir tepki hareketi olarak ortaya çıkan ve dildeki yabancı kelimelere karşı bir tepki hareketi olarak Türkî-i Basit adı altında somutlaşan Mahallileşme akımı, daha sonraları şiirin hem anlam, hem de söz ve biçim boyutlarını da içine alarak, diğer üslûp ve tarzlara göre daha millî bir hüviyete bürünmüş ve varlığını bu minval üzere devam ettirmeye çalışmıştır.

7. Klasik üslup, Sebki Hindî, Hikemî tarz ve Mahallileşme hareketinin ortaya çıkış nedenlerini, kaynaklarını sadece dış dünyadaki nedenlere, yani sanatçının dışında meydana gelen sosyal, siyasal, kültürel ve sanatsal hareketlere bağlamak ve bu bağlamda düşünceler ileri sürmek çok sağlıklı bir yol olmasa gerek. Çünkü XV, XVI. ve XVII. yüzyıl sanatçılarının hayatları, kişilikleri ve eserleri dikkatli bir şekilde incelendiği zaman, sanatçıların hayatları, kişilikleri ve toplumsal yapı ile etkisinde kaldıkları edebî üslup ve tarzlar arasında dikkat çekici bir paralelliğin olduğu görülecektir. Yani sanatçıların şiirin anlam boyutunda takındıkları tavrın arka planında hem dış hem de iç etkilerin olduğunu hatırdan çıkarmamak gerekir. En azından Bâkî, Fuzûlî, Nâîlî, Fehim, Nâbî ve Nedim gibi ön planda olan şairlerin dünya görüşleri ve kişilikleri ile ortaya koydukları

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

eserlerde işledikleri konu ve temalar arasında belli bir uyumun varlığı hissedilecektir.

8. Daha önce de belirtildiği gibi Sebk-i Hindî'nin özellikleri ve temsilcileri dikkatli bir şekilde incelendiği zaman, kendi içinde iki, hatta üç farklı anlayışın, ekolün varlığına şahit olunur. Bunlardan birincisi Sâib-i Tebrizî ve Kelim-i Kaşânî gibi sanatçıların temsil ettiği, Klasik üslûba (Sebk-i Irakî) biraz daha yakın duran, teşbih ilişkisine, sağlam ve anlamlılık kadar gazel bütünlüğüne önem veren, akıcı ve günlük dile önem veren, irsal-i mesel kullanmaya meyilli, şiirsel söyleyişin hayal kadar önemli olduğuna inanan, marifet, irfan ve hikmet konularına daha ağırlıklı bir şekilde yer veren ekoldür. İkincisi Şevket-i Buharî ve Bidil gibi sanatçıların temsil ettiği, Klasik üslûba (Sebk-i Iraki) uzak, hayale aşırı yer vererek zorlama beyit bütünlüğüne önem veren, konuşma dilinden uzak ve ağır bir dil kullanmaya meyyal, irsal-i mesel kullanımını ayrıca özellik olması, hayalin ön plana, şiirsel söyleyişin ikinci plana itildiği ve tasavvufi çağrışımlara açık bir aşk ve ıstırabın işlenen konular içinde ağırlıklı olması, lirizmin öne çıkması gibi özellikleri önceleyen bir ekoldür. Yukarıda ana hatlarıyla çizilmeye çalışılan ekollerden birincisi Hikemî tarzın, ikincisi ise Sebk-i Hindî'nin özelliklerini ihtiva etmektedir. Gerçekte yukarıda söylenenlerin tamamı Sebk-i Hindî'nin genel özellikleri olmasına rağmen, uygulamada kendi içinde bir ayrışmaya uğradığı, kimi sanatçıların Sebk-i Hindî'nin genel özelliklerinden bazılarını kendi anlayışlarına uygun bir şekilde yorumladıkları, bir başka ifadeyle bir bütün içinde farklı tarzda bir şeyler söylemeye gayret gösterdikleri dikkatleri çekmiştir.

9. Eğer diğerlerine göre daha eski ve gelenekleri yerli yerine oturmuş bir üslup olarak Klasik üslup bir kenarda tutulacak olursa, XVII. yüzyıl Türk şiirinin anlam boyutunda meydana gelen değişimin en dikkat çekici ve en uzun ömürlü olanı hiç kuşkusuz Sebk-i Hindî'dir. Daha çok sosyal şartlar neticesinde ortaya çıkan Sebk-i Hindî XVII. yüzyıl başlarından itibaren kendi başına ortaya çıkan bir üslup olarak değerlendirilse de önce İran, sonra da Hindistan'daki temsilcileri açısından ciddi bir incelemeye tutulursa belli açılardan aralarında benzerlik ve özellikle farklılıklar ihtiva eden iki üslubu/tarzı bünyesinde barındırdığı görülür. Bunlar Sebk-i Hindî ve Hikemî tarzıdır. Hatta söz konusu iki üslup/tarza mahallileşme yönündeki çabaları da eklemek mümkündür.

10. Son olarak şunu belirtmek gerekir: Yukarıda sözü edilen Sebk-i Hindî, Hikemî tarz ve Mahallileşme hareketleri, batı ya da doğu edebiyatlarında sık görülen "kendinden öncekine tepki" biçimindeki oluşumların aksine Türk şiirinde daha çok kendi içinde

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

farklı ve yeni tarzda bir şeyler söylemek arzusunun sonucu olarak var olmuşlardır. Örneğin temelleri İran’da atılan ve en olgun meyvelerini Hindistan’da veren Sebk-i Hindî’nin ortaya çıkışında Klasik Üsluba (Sebk-i Irakî) duyulan tepkinin önemli bir etkisinin olduğu, bu konunun uzmanlarının ortak görüşüdür. Tıpkı batıda Klasizme Romantizmin, Romantizme Realizmin tepki olarak ortaya çıkışı gibi. Ancak Klasik Türk şiirinde böylesine bir tepki hareketinin varlığını iddia etmek çok doğru bir yaklaşım olmasa gerek.

KAYNAKÇA

- AKKUŞ Metin, **Nef’î Divanı**, Akçağ Yay. Ankara. 1993.
- AKYÜZ Kenan vd, **Fuzûlî Divanı** Akçağ Yay. Ankara. 1997.
- ARYÂN Kamer, “Fars Şiirinin İçinde Hindî Adıyla Meşhur Üslubun Ortaya Çıkışı ve Özellikleri”, **Sözde ve Anlamda Farklılaşma, Sebk-i Hindî**, Haz. H. Aynur, M. Çakır, H. Koncu, Turkuaz Yay. İstanbul. 2006.
- BABACAN, İsmail, ‘Klasik Türk Şiiri’nde Sebk-i Hindî (Hint Üslubu)’, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Ankara, 2008.
- BİLKAN Ali Fuat, **Nâbî Divanı I-II**, Milli Eğitim Bakanlığı Yay. İstanbul. 1997.
- BİLKAN Ali Fuat “Orta Klasik Dönem (1600-1700) Şiir”, **Türk Edebiyatı Tarihi C.II**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Ankara.2006.
- ÇILGIN Sevinç, **Nâilî-i Kadim ve Hint Üslubu**,
<http://sevinc-nail.blogspot.com/2007/07/2-sebk-i-hind-ve-rneklerle-izah-21-sebk.html> (11.05.2007)
- İPEKTEN Halûk, **Nâilî Divanı** Akçağ Yay. Ankara. 1990.
- İSENMustafaDivanEdebiyatı,<http://www.sadabat.net/makale/divan-edebiyati.htm> (12.04.2007)
- KÜÇÜK Sabahattin, **Bâkî Divanı Tenkitli Metin**, Türk Dil Kurumu Yay. Ankara. 1994.
- MENGİ Mine, “Çağının İnsanı Olarak Nâbî” **Divan Şiiri Yazıları**, Akçağ Yay. Ankara. 2000.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

MUM Cafer, “Sebk-i Hindî’de Beyit Yapısı, Paradoksal İmajlar ve Çoklu Duyulama”, **Sözde ve Anlamda Farklılaşma, Sebk-i Hindî**, Haz. H. Aynur, M. Çakır, H. Koncu, Turkuaz Yay. İstanbul. 2006.

PALA İskender, **Hayriye (Yusuf Nâbî)**, Kapı Yay. İstanbul. 2005.

TARLAN Ali Nihat, **Necafî Bey Divanı**, Akçağ Yay. Ankara. 1992.

TARLAN Ali Nihat, **Ahmed Paşa Divanı**, Akçağ Yay. Ankara, 1992.

YORULMAZ Hüseyin, **Divan Edebiyatında Nâbî Ekolü, Eski Şiirde Hikemiyat**, Kitabevi Yay. İstanbul. 1996.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*